

ESCUDO DE ORO

Sepulcre de la comtessa Mafalda a la catedral de Girona, abans de la seva exploració recent.

Noves dades sobre la comtessa Mafalda

**JAUME MARQUÈS
i CASANOVAS**

Mercès a la gentilesa de la monja arxivera del convent de Sant Daniel, he entrat al coneixement d'un interessant document expedit per la comtessa de Barcelona i Girona, generalment anomenada Mafalda o Mahalta de Pulla.

El document escrit en pergamí mesura 108 mm. d'alçada per 500 d'ample. El seu estat de conservació és bo i la lletra, de caràcter carolingi, es desxifra perfectament.

En tinc la transcripció llatina completa i n'ofereixo ací una traducció literal per tal que el lector pugui fer-se càrrec de les dades reveladores del document, les quals permetin de pre-

cisar alguns detalls de la història, que concretaré en el comentari.

Diu així el text traduït: "En nom del Senyor. Jo, Bonfill, prevere, per aquesta escriptura de donació meva, dono a sant Salvador i a sant Daniel, el cenobi del qual és situat prop les muralles de la ciutat de Girona, les meves mansions per enter amb [pis] sobreposat i el sòl i el seu adornament, i amb les entrades i eixides i tot allò que hi tinc i posseeixo i totes les coses que hi pertanyen, com a cosa pròpia, amb consentiment i llicència de la comtessa MAHELTIS, en l'alou de la qual són situades. Les quals coses m'han previngut per compra i edificació i per moltes altres veus i autoritats. Elles es troben al costat de les muralles de la ciutat de Girona, més avall de la Canonja. Afronten per orient amb la terra, amb el [jardí] clos i amb les

cases de Santa Maria de la Seu; a migdia amb la terra comtal i amb la plaça de la ciutat; per occident amb un carrer que va a tot arreu; i en la part de cerç amb la terra i cases de Santa Maria i amb un carrer que va pertot. Totes aqueixes cases i tota la construcció i tot allò que li pertany, que jo tinc i posseeixo dins els susdits termes i afrontacions i tot l'adornament i amb les seves sortides i entrades, tot ho dono jo, el susdit Bonfill, prevere, per aquesta escriptura de la meva donació als esmentats sant Salvador i sant Daniel en propietat, amb consentiment i llicència de la meritada comtessa i dels magnats i batlles sotasignats, i per mitjà de la present escriptura ho traspasso del

Mafalda

meu dret al dret de l'abadessa del predit monestir i de les altres que allí serveixen Déu, en el seu domini i potestat per a fer-ne qualsevulla cosa que desitgin.

I si jo, el donador, o algun altre, de qualsevol sexe o categoria, contravinqués aquesta escriptura de donació, ni jo ni ell no puguem assolir allò que intentéssim, sinó que ho compensem als habitants del repetit monestir tres vegades més amb tota la seva millora i encara resti ferma aquesta escriptura de donació. La qual ha estat feta el XVI de les calendes d'abril (17 de març) a l'any XXV del regnat del rei Felip (any 1085). Bonfill, prevere, qui he manat fer aquesta escriptura de donació, l'he signada i he pregat que fos signada. Signe de Maheltis, comtessa, amb consentiment i llicència de la qual això ha estat fet i la qual per aquesta escriptura de donació dóna a sant Salvador i a sant Daniel esmentat, tot allò que la potestat comtal tenia en les dites cases i en les seves pertinences, és a dir, quatre diners i tota la resta i ho traspasa a la potestat de la ja dita abadessa com a alou propi i franc dels mateixos sants. Maheltis, comtessa, Guillem Mur, veguer. Signe de Bernat Guillem. Signe de Deusdedit Bernat.

Signe de Pere Barcelona. Signe de Deusdedit. Signe de Berenguer, comte dels barcelonins i dels gironins. Signe d'Oliver. Joan Levita, qui he escrit, pregat, aquesta escriptura de donació amb les lletres intercalades, al dia i any predits”.

Els amos de la finca

Allò que primerament captiva l'atenció del lector, és que la finca donada a sant Daniel tenia dos amos que foren donadors. Un era el prevere Bonfill i l'altre la comtessa Maheltis o Mael.lis, com s'anomena en el document, si bé la signatura autèntica de la seva mà, diu Maheltis. A més dels dos propietaris, encara gravaven la finca els drets d'un tercer, el fisc comtal.

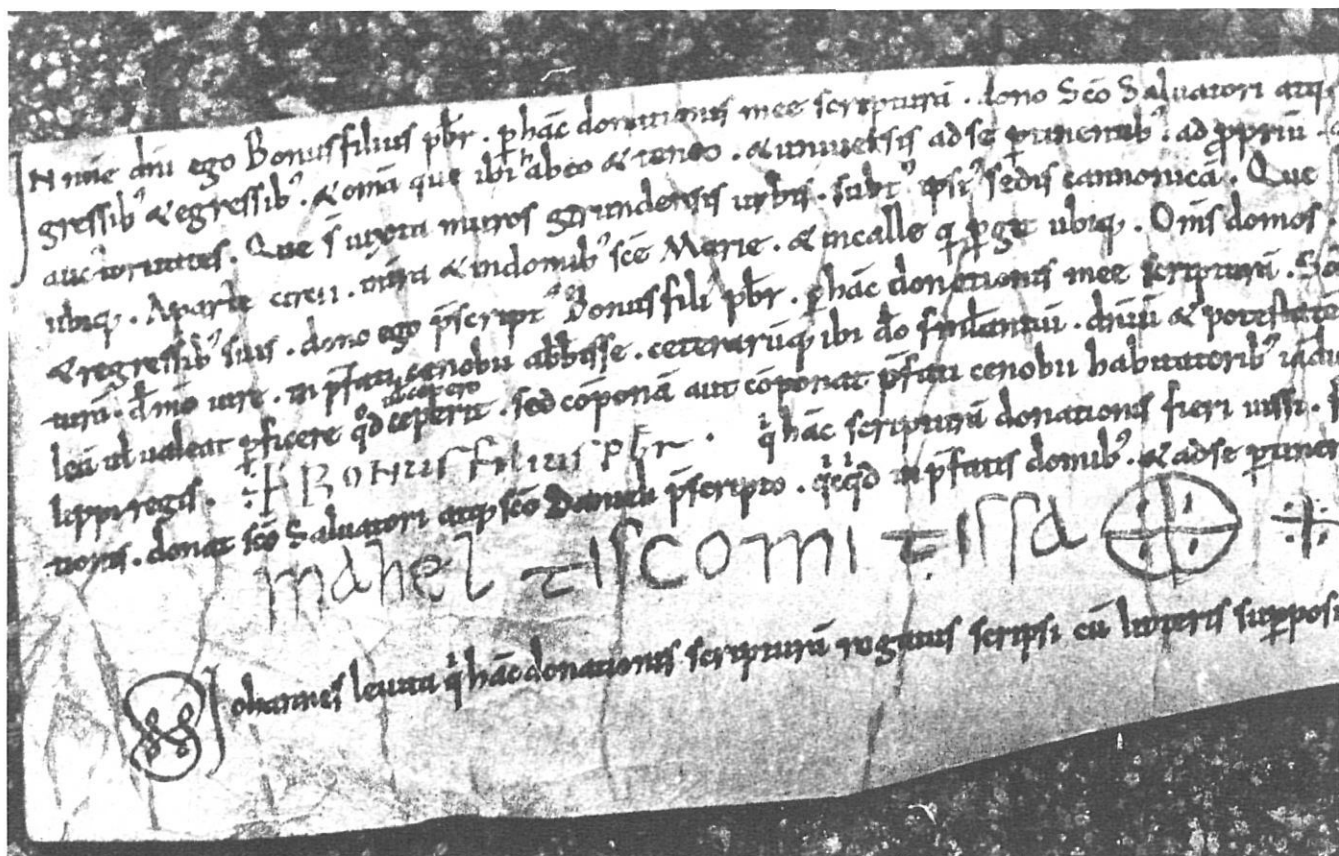
Això que la gent d'avui comprèn amb molta dificultat, era un fet corrent i normal a l'edat mitjana, sobretot a les nostres comarques de la Catalunya vella.

En el present cas, entenc que el prevere Bonfill tenia el *domini útil* de les cases donades, n'era propietari i les podia alienar, sota el *domini directe* o el senyoriu de la comtessa Maheltis. Per això aquell no podia donar ni vendre la finca sense el consentiment de la propietària principal. El document té cura d'advertir que les man-

sions de Bonfill estaven situades en un alou de la comtessa. Alou –diu la *Gran Enciclopèdia Catalana* (Vol. I. Barcelona 1979, p. 661)– significava “domini ple, absolut i lliure, franc de serveis de tota prestació real o personal, sobre béns immobles, que diferia, així, del que hom tenia en feu o en emfiteusi”. La finca era propietat de la comtessa com a persona particular i no pas com a administradora del fisc comtal. En canvi, el fisc comtal percebia sobre aquelles cases el tribut de quatre diners i escaig, que la comtessa, en qualitat de tal, cedí també al monestir de sant Daniel.

Situació de les finques

El document ens dóna unes dades força precises: a) Es trobaven a tocar les muralles de Girona (*iuxta muros civitatis Gerundae*), més avall de la Canonja (*subtus canonicam*). Aquest detall és important perquè per altres fonts documentals sabem bé que la Canonja, canònica o residència canònica, era l'espai situat darrera la torre Cornèlia, entre el claustre de la Catedral i els jardins de la casa de l'Obra, on ara hi ha el Museu de la Catedral. Jo diria que les mansions de Bonfill coincidien amb la casa de les Sarracines, situada davant dels Banys Àrabs o estava a les seves vores, al

El document revelador es desxifra perfectament. Destaca la signatura: “Maheltis comitissa”.

començament de les escales del Passeig de la Reina Joana, dit generalment el "Passeig Arqueològic". Ho confirma l'afrentació d'orient que era la terra, pati i cases de la Catedral. Al sud hi tenia una terra comtal i una plaça de la ciutat. Sabem que els Banys Àrabs van ser construïts pel comte-rei Alfons I en terreny del fisc reial. La plaça podia estar en les cases contigües a l'església actual de sant Lluc. A ponent hi tenia un carreró (*calle*) que anava a tot arreu, que deuria ser la Pujada del rei Martí actual. Al nord també hi havia un carreró de curs general (*calle qui pergit ubique*) i unes altres cases de santa Maria, que van ser incloses en les muralles de les Sarracines, on encara se'n van veure les restes quan es féu el passeig arqueològic, si no eren la mateixa casa de les Sarracines, ara unida amb un pont amb terres que foren de la catedral.

Sembla que la llicència dels magnats i batlles que ho signaren, es referia als drets comtals, que eren el tribut dels diners i altres coses (*etcaetera*). Entre aquells magnats, com un de tants, hi signà el comte de Barcelona i de Girona, Berenguer (Ramon); el vicari o veguer Guillem Mur i altres, el càrrec dels quals no s'indica.

El problema de la tutoria i administració del comtat

Quan Ramon Berenguer II fou assassinat al terme parroquial de Gaserans i al municipal de Sant Feliu de Buixalleu, feia pocs dies que havia nascut el futur Ramon Berenguer III a Rodés, on la seva mare Mafalda s'estatjava a casa de la seva cosinagermana, Mafalda de Sicília, comtessa de Roergue.

L'any 1086 Mafalda juntament amb els magnats de la cort comtal van

resoldre confiar la tutoria de l'infant i l'administració del comtat al comte Berenguer Ramon durant onze anys. Ponç Guerau de Cabrera i el seu fill, Guerau Ponç, van intervenir eficaçment en el conveni.

Poc abans, en una assemblea de 5 d'abril de 1085, hom havia confiat la tutela de l'infant als comtes de Cerdanya, Guillem Ramon i esposa Sança, per deu anys. La tutela havia de continuar àdhuc en cas de morir Mafalda o de contraure segones nupcies. Com explica Antoni Rovira i Virgili (*Història de Catalunya*, III, Barcelona 1976, p. 543 i següents), aqueix acord no va prevaldre i enlloc d'eliminar el comte de la tutela de l'infant i del govern dels vassalls, pel juny de 1086, els mateixos partidaris de l'exclusió del suposat fratricida, van avenir-se al pacte esmentat.

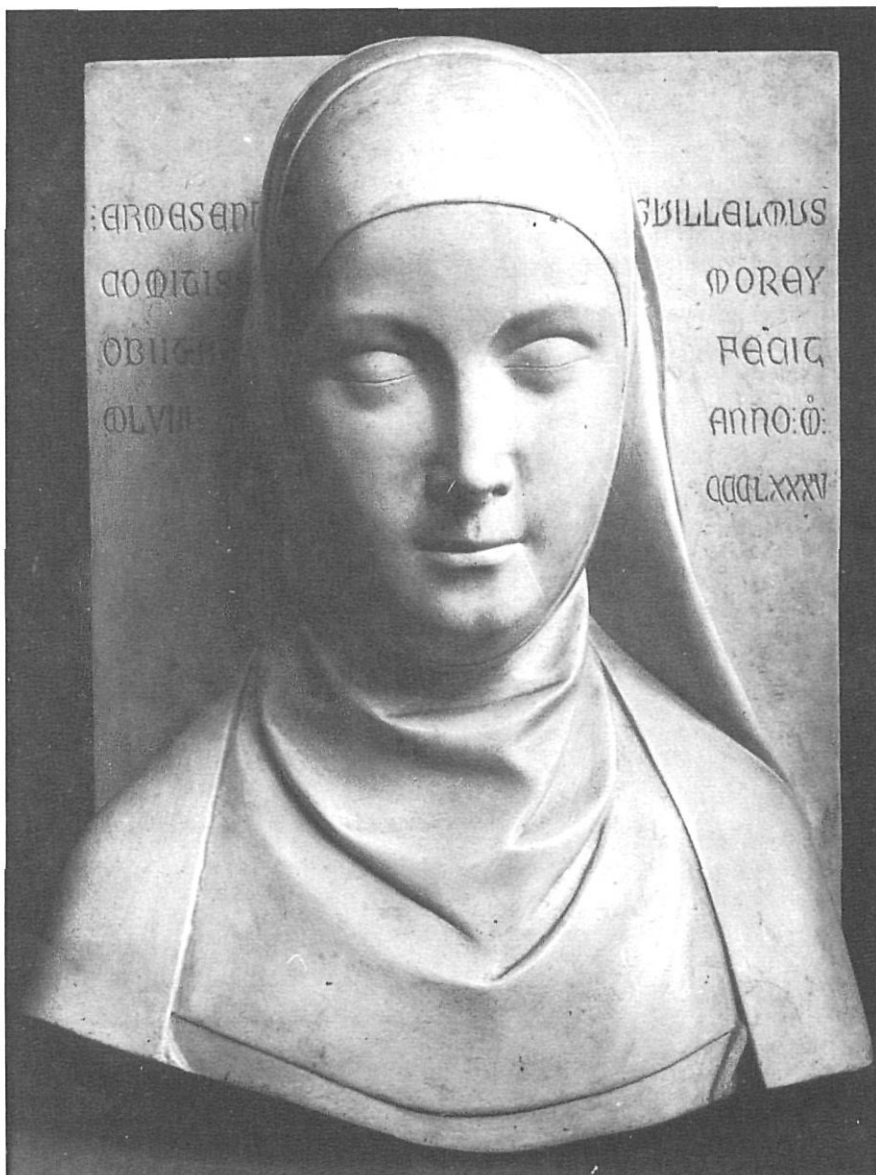
El problema és sobre qui va tenir la tutela de l'infant entre 1082 i 1086. Se sap que l'any 1083 Mafalda ja prenia disposicions sobre l'herència de Carcassona i Rasès, que havia pertocat al seu fill. El 1083 tornà a Barcelona i començà les gestions per a resoldre l'afer de la tutoria i administració del comtat.

El nostre document posa en clar que a l'any 1085 ella administrava els béns del comtat, amb consell dels potentats, però amb capacitat de decisió pròpia i, que afavorí el monestir de sant Daniel. Resolt l'afer de la tutela i administració amb la condició que el jove Ramon Berenguer havia d'estar associat amb el seu oncle en el govern, ella va casar-se amb el vescomte de Narbona, conservant, però, sempre el títol de comtessa. El 1105 va enviudar i retornà a Catalunya. S'establí al monestir de sant Daniel de Girona, on morí l'any 1108 o no molt més tard.

La sepultura de Mafalda

Encara que no tinguem cap document que d'una manera apodíctica ho declari, la tradició o la creença entre els escriptors gironins ha mantingut que, en morir, la comtessa fou sepultada prop del seu marit ran de la porta principal de la Catedral. On estigueren ambdós sepulcres fins que l'any 1385 el seu descendent i successor, el comte-rei Pere el Cerimoniós, disposà el trasllat a les parets de la nau principal fent recobrir els antics sepulcres d'unes plaques de marbre esculpides pel renomnat escultor i arquitecte Guillem Morell. El mateix rei costejà les despeses de l'obra i del trasllat dels dos sepulcres.

Una acta capitular de 7 d'abril de 1412, Vol. 16 foli 214, diu textualment que el Capítol va concedir, assignar i donar a l'honorable Arnau

Reproducció del bust de la comtessa Mafalda, amotllat a Barcelona i atribuït a Ermessenda.

Mafalda

de Roca, per a construir-hi mirífica- ment i honorífica una sepultura per a ell i els seus, "locum situm et iunctum immediate parieti dictae Sedis prope portam maiorem sive de la scala versus partem occidentalem, in quo loco, ut dicitur, solebat stare sepulcrum nobilis comitissae Gerundae, qui quidem locus, intrando ad dictam sedem, stat ad partem sinistram..." No diu de quina comtessa era el sepulcre.

L'arxiver i cronista de la Catedral, Sulpici Pontic (Repertori, III fol. 187, vº.) va resumir aqueixa notícia de les actes dient: "Dins lo cos de la Iglésia se troba la sepultura de la comtessa muller del comte Don Ramon Berenguer, de la qual se parla en lo Secretariat a 7 d'abril de 1412, foli 82, quan fou treta del capdavall de la Iglésia a la esquerra de la porta i posada en la paret entre la capella del santíssim sagrament i de sant Joan, casi davant de la de son marit, i lo lloc que antes ocupava fou donat al canonge Arnau de Rupe i los seus".

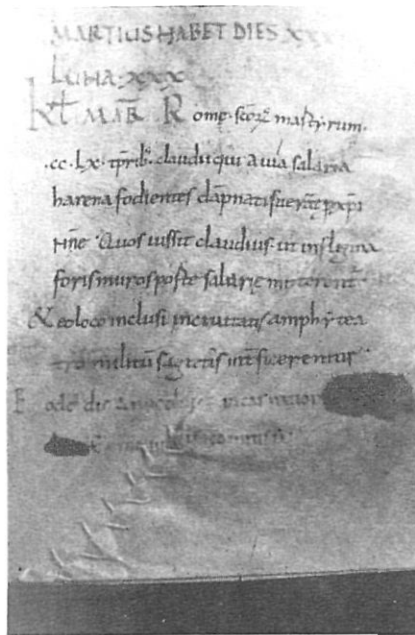
Veiem que només afegeix a l'acta el detall de tractar-se del *sepulcre de la muller de Ramon Berenguer*, que és el que tothom creia a les darreries del segle XVII i primer del XVIII. Sulpici Pontic degué venir a Girona amb el seu oncle el bisbe Miquel Pontic l'any 1686, fou canonge arxiver l'any 1717 i morí el 1738.

La creença en la identitat del sepulcre amb el de Mafalda l'havia ja expressada sense dubtes Joan Gaspar Roig i Jalpí en la obra *Resumen Historial...*, Barcelona 1678, ps. 206, 385 i 391, el qual ho va intuir perquè és congruent que havent mort a Girona fos sepultada prop del sepulcre del seu marit Ramon Berenguer II, dit el Cap d'Estopes.

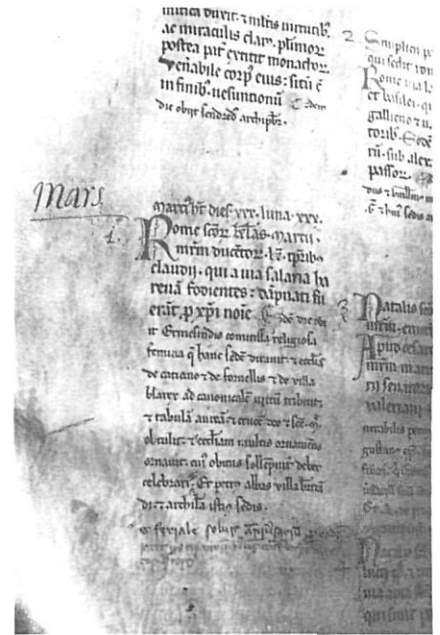
Amb tot, la tradició en aquell temps a la Catedral de Girona no era vacil·lant entre l'atribució a Mafalda i Ermessenda; però crec que la confusió va néixer del fet que la fama d'Ermessenda va eclipsar la de Mafalda i hom cregué que la muller del Cap d'Estopes era l'Ermessenda.

La muller del Cap d'Estopes

Això apareix amb certa claredat en les notes necrològiques de la comtessa Ermessenda. Al segle onzè estava vigent a la Catedral el martirologi d'Adó i, després de llegir a l'hora de "Prima" els sants del dia, hom hi afegia el record dels canonges i autoritats morts al mateix dia. Al foli 25, vº. corresponent al dia 1 de març, data de la mort d'Ermessenda, es llegeix: "Eodem die, anno Dominicae Incarnationis M L VII, obiit Ermessendis comitissa".

Martirologi del segle XI, on s'ementa la mort d'Ermessenda sense cap al·lusió al seu sepulcre.

Martirologi del segle XIII, al qual s'hi ha afegit molt tardanament que Ermessenda "jau prop del seu marit el Cap d'Estopes".

Res més que la memòria de la mort d'Ermessenda. Al segle XIII hom substituï aquell martirologi pel d'Usuard, hom hi inscrivé igualment les notes necronològiques dels personatges i al primer de març es digué: "Eodem die obiit Ermessendis comitissa, religiosissima femina, quae hanc sedem ditavit... cuius obitus solemniter debet celebrari". Els punts suspensius corresponen a la llista de donatius fets per la comtessa a la Seu. La memòria primitiva ací s'ha ampliat amb un llarg elogi. Encara una mà posterior va afegir-hi "et feriale solvit anniversarium pro eadem. iacet prope eius virum Raimundum Berengarium, comitem Barchinensem, vocatum Cap d'Estopes".

L'autor de la nota, que devia ser del segle XIV, sabia que aquell sepulcre,

encara situat ran de la porta principal de la Seu, era la muller del Cap d'Estopes situat a la seva vora; però enlluernat pel renom d'Ermessenda va creure que aquesta era la muller d'aquell comte. L'autor de la nota de les Actes capitulars del 1412 fou més caut i només digué que era la comtessa de Girona. L'error de la nota del martirologi passà al llibre d'òbits del mateix arxiver catedralic, on al foli 14 es llegeix: "Obit de Madona Ermessen, comtessa de Girona... jau en una bella tomba, alt en la paret prop la capella de sant Martí".

El rei Pere el Cerimoniós l'any 1385 es trobava en terres gironines i des de Figueres va ocupar-se del trasllat i de la decoració del comte i de la comtessa i va informar-se amb algun erudit

Vista frontal del sarcòfag de la comtessa Mafalda amb els pals de la bandera catalana.

de Girona qui el féu caure en el mateix error, que quedà reflectit en els documents de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, que tan acuradament ha exhumat na Mercè Costa i Paretas als *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, vol. 25, p. 269 i següents.

Jo sospito que l'error provingué de l'afany dels erudits per trobar la sepultura d'Ermessenda, la qual segurament fou enterrada a la Catedral de Girona com ella ho disposà. Li ha estat atribuïda la sepultura de la paret dreta de la Catedral; però també les suposicions van inclinar-se a la sepultura de Leonor de Cabrera, situada al claustre en la capella de sant Gabriel i de sant Rafel, com ho insinuaren Claudi Girbal (*Guia-cicerone* p. 83) i Narcís Roca (*Revista de Gerona*, 1888, p. 210).

No sabem on és enterrada Ermessenda; però tampoc no coneixem la sepultura del seu germà, el bisbe Pere de Carcassona. El costum antic era de sepultar els fundadors de les esglésies al centre del presbiteri prop de l'altar major, que ara ha estat elevat cobrint les restes del presbiteri antic. Així com la lògica demana que la sepultura pariona de la del comte Ramon Berenguer sigui la de la seva muller Mahalta, jo diria que la comtessa va ser enterrada ran de la tomba del bisbe germà seu o en la seva mateixa sepultura. Tan units com van ser en

vida, sembla que ni la mort no els havia de separar.

Els erudits que han tractat aquest tema del sepulcre de Mahalta gairebé amb unanimitat li han atribuït el de la paret dreta de la Catedral i a tot estirar han indicat honradament que l'atribució no era ben segura. Cito com a autors favorables a Mafalda: Roig i Jalpí; Sulpici Pontic; Pròsper de Bofarull; Enric-Claudi Girbal; Josep-Narcís Roca; Manuel Ramos Cobos; Miquel Farreras i Munner; la *Guia de Gerona y su provincia* de Josep Esteve, X. Monsalvatge, Joaquim Pla i Manuel Ibars; Monsalvatge, a *Noticias históricas*; Carles Rahola; l'autor anònim de *Guia turística de Gerona y su provincia*, 1960; Marià Oliver i Albertí; Joaquim Pla i Cargol, a *Gerona arqueològica*; J. E. Ràfols; Lambert Font i Gratacòs; Szavolcs de Vajay; Santiago Sobrequés (amb reserves).

I ben categòricament Pere de Palol amb aquests mots que copio en el llenguatge original a *Gerona monumental* (1955): "*Frente al sepulcro del Cap d'Estopes, en otra sepultura del mismo tipo y de la misma mano, descansan los restos de su esposa Mahalda, que después de la muerte de su primer marido casó con segundas nupcias con Aimerico Vizconde de Narbona y que vivía todavía en 1111, fijando su residencia en Gerona. Al*

morir fue enterrada en la misma Galilea donde estaba Ramón Berenguer II... La sepultura es idéntica y sobre la misma descansa la figura femenina de Mahalda, de bella estilización".

Atribueixen la mateixa sepultura a Ermessenda La Canal (*España Sagrada*); s'hi inclina Villanueva; en dubten Piferrer i Pi i Margall; Agustí Duran i Sanpere i Joan Ainaud de Lassarte referint-se a la reproducció dels sepulcres comtals existent a Barcelona.

Fluctuen entre ambdós personatges els il·lustradors del llibre de Josep Calzada i els de la *Gran Enciclopèdia Catalana*; puix els autors del comentari no es plantegen la qüestió.

Darreres investigacions

L'any centenari de la mort del comte Ramon Berenguer II foren oberts els dos sepulcres i aparegué que el del comte conté la mòmia entera del difunt, en canvi el de la comtessa no conté més que uns ossos molt pulveritzats amb poques restes de teixit.

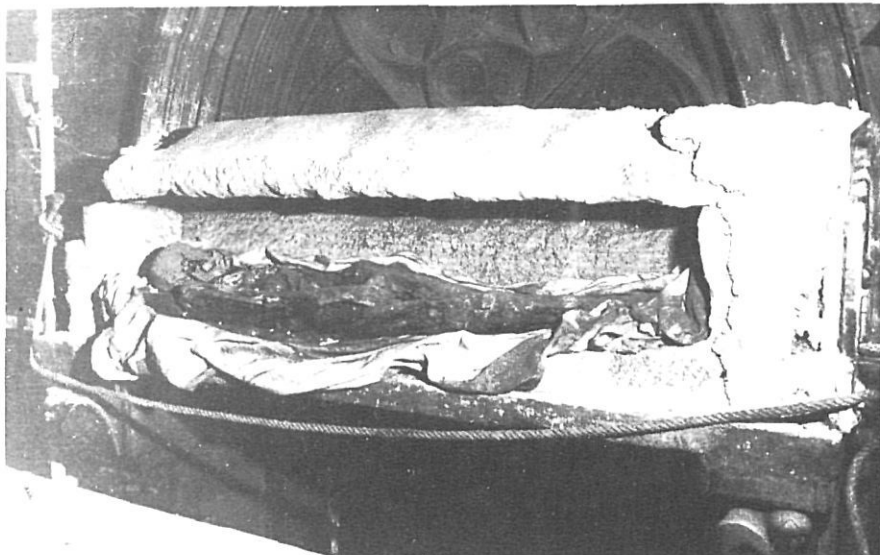
Un equip de tècnics ha fet una anàlisi exhaustiva dels detalls de les restes i del sepulcre, i si bé no s'ha publicat encara el resultat, sabem que, pel que fa a les restes de la comtessa, hom dedueix que pertanyen a una dama d'edat adulta, però no pas vella, i d'estatura mitjana per a un cos femení.

Aplicant-ho a les dues comtesses, calculem que Mafalda va viure uns quaranta-vuit o cinquanta anys; mentre que Ermessenda en va viure més de vuitanta, nascuda vers 975 i morta el 1058.

Conclusió

Mirada la qüestió amb ulls d'historiador imparcial i sense prejudicis d'escola ni pretensions d'antiguitat, no es veu cap raó decisiva per apartar-se de la tradició gironina, a la qual són tan cares les figures històriques dels dissortats comtes, Ramon Berenguer, el Cap d'Estopes, i de la seva esposa Mafalda, que ara hauriem d'anomenar Maheltis.

El document publicat confirma la vinculació de la nostra comtessa amb el monestir de sant Daniel, del qual ha estat considerada com a una insigne benefactora.

El cos del comte Ramon Berenguer II tal com aparegué en obrir el sepulcre, i detall de la mà i dels peus.

